

ВАРВАРА ХЛЕБНИКОВА

ИЗВОРИ О ЦРНОЈ ГОРИ У АРХИВУ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ РУСИЈЕ (1878 — 1912)

Богата документација Министарства спољних послова Русије чува се у Архиву спољне политике Русије у Москви. Архивска грађа која се налази у фондовима АСПР веома је разноврсна и захвата широки временско просторни оквир. Материјали који су похрањени у овом Архиву добро су сачувани захваљујући чињеници да су почетком XX вијека у Архиву АСПР на обради и сређивању грађе радили познати историчари Н. П. Павлов (Ст. Петербург), С. А. Белокуров, В. А. Уљаницки (Москва).

Ради илустрације навешћемо да је архивиста Државног архива и Главног архива Министарства спољних послова у Ст. Петербургу, Павлов — Сиљвански био познати научник који се бавио историјом феудализма и међународних односа у Русији.

Због познатих политичких прилика неколико деценија фондови АСПР мало су били доступни за истраживаче од којих неки на употребу нијесу могли добити чак ни Регеста. Архивиста је обично одлучивао какву документацију ће добити научник. Зато не би било претјерано рећи да истраживање често није давало научни резултат.

У другој половини 80-тих година дошло је до битних промјена у архивској служби СССР-а. Након специјалне одлуке Владе О организацији архивске службе, отворени су сви архивски и библиотечки фондови и укинута она за службену употребу. Сада је архивска документација потпуно доступна за научна истраживања; истраживач има могућности да фотокопира потребна документа.

Наше саопштење посвећено је садржају Фонда АСПР-а, означеног као Политички архив (Полит-архив), који садржи бо-

гату грађу за историју књажевине (краљевине) Црне Горе. Наравно, документа за историју Црне Горе има и у другим фондовима АСПР-а, но грађа Полит-архива одликује се пуноћом и обухвата дуги временски период. Документација је разноврсна, садржи инструкције министара спољних послова Русије, грамоте о постављењу и разрјешењу дипломата, рапорте и службене забиљешке за владу и за цара, разне споразуме, уговоре, извјештаје, телеграме, повјерљива писма руске мисије на Цетињу, чекове, новчане признанице, рачуне итд., што ће рећи да овај Фонд представља ризницу за изучавање политичке, економске, дипломатске, културне историје Црне Горе.

Овог пута ограничићемо се на изузетно богату грађу у времену од Берлинског конгреса до балканских ратова којом су обухваћена готово сва питања везана за међународну проблематику Црне Горе у овом периоду.

Претежан дио грађе који се односи на Црну Гору тиче се њених политичких односа, па тиме и најважнијих принципа спољне политике Русије на Балкану уопште и посебно према Црној Гори.

Пошто је овом приликом немогуће анализирати све материјале, задржаћемо се само на оној документацији која освјетљава један актуелни историјски политички проблем из међународне историје Црне Горе на основу грађе руских дипломата.

Министарство спољних послова Русије формулисало је одмах након Берлинског конгреса опште принципе спољне политике и доследно их спроводило у живот преко својих дипломата до почетка балканских ратова. О томе свједочи, без изузетка, садржај свих докумената који се налазе у Фонду Полит-архива.

Прво, у назначеном периоду Русија је била заинтересована за очување status-quo на Балкану, односно очување мира у словенским земљама. То се објашњавало тиме што се Центар спољне политике Русије помјерао према другим регионима, посебно према Далеком истоку. Овај принцип нарочито је био наглашен у Инструкцији упућеној Петру Михаиловићу Власову, који је постао министар — резидент руске мисије 1901. године (фасц. 3317, 1901, лист 11).

Други основни принцип руске политике на Балкану односио се на — одсуство „руске стране у односу према њима (словенским земљама — ВХ) било каквих планова освајања заузимања или владавине (фасц. 3324, 1908, лист 26 полеђина).

Руководиоци руског Министарства иностраних дјела сматрали су да, уколико се дубље ова мисао учврсти у свијести владиних кругова балканских држава, утолико чвршћи ће постојати њихови пријатељски односи према Русији и утолико ће радије слиједити руске савјете. (итд. итд.).

Истовремено, став руске владе никада није био пасиван према Балкану. Русија је сматрала да „у ратно вријеме, тј. у

случају оружаног сукоба Русије са Турском и Аустро-Угарском, балканске државе могу бити корисне за нас, мада у веома ограниченој мјери, у смислу преузимања на себе једног дијела непријатељских снага“ (фасц. 3324, 1908 лист 26 полеђина). Полазећи од тога 1908. Министарство иностраних дјела је припремило специјалну забиљешку (записку) која је била лично одобрена од стране цара Николе II у којој се каже: Корисно је за Русију да словенске земље Балкана буду материјално обезбијеђене, снажне и самосталне, да би живјеле у миру — једна с другом, и одржавале једна с другом и са нама корисне трговачке везе, и заједничким снагама штитиле свој национални облик и своју културу од сваких страних напада, (фасц. 3324 1908 лист 26 полеђина).

Такве независне словенске монархије по мишљењу руске дипломатије могле су поуздано спроводити спољну политику Русије на Балкану и у рату и у миру.

Из општих принципа руске политике на Балкану произишлагоу су основни ставови дјелатности руских дипломата у Црној Гори. Године 1902. у пројекту Повјерљиве инструкције, упућеном министру резиденту Шћеглову, било је речено: „Везана с једновјерном и једноплеменом Црном Гором великим историјским традицијама, видећи у племенитом кнезу њеном једног одважног борца за слободу словенства и истовремено главу породице која има среће рођачким везама бити блиска царском дому, Русија се стално односи према књажевини којој је од искона била покровитељ са дубоким разумијевањем и искреном добронамјерношћу. Такво основно начело руске политике према Црној Гори обезбјеђује Црној Гори миран напредак што је битно са тачке гледишта властитих руских интереса“. (фасц. 3313, 1902 лист 7—7 полеђина). Важно је подвући да је цитирана инструкција била намијењена искључиво за службену употребу и она није била изречена од стране занесеног словенофила, што би могло имати и другачије импликације.

Истовремено са изворима АСПР можемо пратити одређене измјене у руској политици према Црној Гори.

Крајем XIX вијека у Русији се сматрало да Кнежевина мора постојати као руски војни одред, о чему недвосмислено говори инструкција министру резиденту Којандеру: „У случају усложњавања политичке ситуације црногорска армија може нам користити као посебан и активан одред у западном дијелу Балканског полуострва, који може одвући дио снага наших противника од главне сцене војних операција и осим тога окупити око себе сусједне наклоњене нам словенске елементе“. (фасц. 3318, лист 3).

У сагласности с тим Русија је главну пажњу поклањала реорганизацији оружаних снага Кнежевине Црне Горе, дајући обилне новчане субвенције, на примјер: фасцикла 332, 1886, О доплати Црногорској влади 1.000.000 франака из окупационог

фонда за наоружавање, фас. 3333, 1894—1895, о достављању муниције, Захтјев књаза Николе за одобрење испоруке пушка итд.

У почетку XX вијека руска влада је објавила да је њена балканска политика еволуирала „у смислу веће подршке према мирним економским и културним интересима хришћанског становништва Балканског полуострва“. Тада су дате нове смјернице у раду руске дипломатске мисије на Цетињу, што се одмах одразило у службеним инструкцијама које се чувају у Полит-архиву.

У први план је истакнут задатак „потпора мирном процвату Црне Горе“, на другом мјесту био је „развитак њене војне организације“. (фасц. 3324 за 1908, лист 26 полеђина, 27.). На оба та задатка руска влада сваке године, сагласно буџету Министарства војног, Министарства спољних послова и Народне просвјете, Светог синода и Државног финансијског уреда, троши велику суму која достиже заједно више од 500,000 рубаља. (фасц. 3324 1908, лист 27).

Сматрамо за важно да истакнемо да материјали АСПР јасно свједоче о тежњама Русије на учвршћивању монархијског облика владавине. Често кроз документацију сусрећемо мисао о томе да Црна Гора своју мисију на Балкану може испунити само „у условима очувања постојећег политичког система, који не дозвољава постојања било каквих странака у том војном логору, који би био обезбијеђен од иностраних интрига и антисловенских утицаја“ (фасцикла 3318 80. год. лист 3). Због тога је руски двор досљедно подржавао књаза Николу, без обзира на његове покушаје избегавања надзора од руске дипломатије и чињенице да је с времена на вријеме дозвољавао себи непријатељске акције против руске мисије. Као резултат таквог става руска влада се крајње неповјерљиво односила према политичким реформама у Црној Гори почетком XX вијека.

Материјали Полит архива (откривају) још једну значајну околност која је утицала на спољну политику Русије у књажевини Црној Гори. Наиме, у Књажевини Црној Гори активно су радили дипломате свих великих европских држава, па је руска дипломатија на Цетињу била принуђена пратити активност својих западних колега, и по могућности блокирати њихов утицај који је отежавао Русији да спроводи своју политику.

II

Познато је да је у првој половини и дјелимично у другој половини XIX вијека постојало оштро ривалство између Француске и Енглеске с једне стране и Русије с друге. Успјех у тој борби био је промјенљив и за једну и за другу страну. На Берлинском конгресу 1878. Енглеска и Француска допринијеле су озбиљном дипломатском поразу Русије. Али, послије Берлин-

ског конгреса, судећи по грађи која се налази у АСПР, распоред снага на Европској политичкој позорници, а тиме и на Балканском полуострву, значајно се измијенио.

За руску дипломатију није била тајна посебно срдачан однос књаза Николе према Паризу. О томе је писао у веома повјерљивом писму савјетник Њелидов: „Књаз Никола је почео своју владавину тако што се заклео једном од своје дјеце да ће увијек бити вјеран Француској, утемељујући тада у Црној Гори француски утицај на нашу штету“. По мишљењу руског дипломате „грозно незадовољство народа и сазнање да је неопходно за Књажевину да користи благонаклоност Русије... убрзо су присилили младог владара васпитаног у Паризу на рачун Наполеона III, ... да тражи у свим околностима покровитељство Русије. (фасц. 3334, 1901 лист 54 полеђина).

Ми, међутим, сматрамо да то није најважнији разлог слабљења веза влада Црне Горе и Француске. Познато је да је у својој унутрашњој и спољној политици аутократа књаз Никола ријетко обраћа пажњу на јавно мњење. Главни узрок опадања контаката влада Црне Горе и Француске на крају XIX и почетком XX в. састајао се у промјени положаја француске републике. Француско-пруски рат, Париска комуна, ратне пријетње од стране уједињене Њемачке и снажног реваншистичког покрета (нпр. покрет боландиста на дуго су одвукли пажњу француске владе од Црне Горе. Због тога покушаји краља Николе да нађе подршку у Француској, на примјер, путем закључивања новчаног зајма остајали су без успјеха. Руска дипломатија равнодушно се односила према тим покушајима због тога што су Русија и Француска на почетку XX вијека имале заједничког непријатеља — тројни савез и постепено постајале савезнице у свим питањима.

Приближно такви су били односи, послје Берлинског конгреса, између Русије, Енглеске и Црне Горе.

Судећи по материјалима Полит архива АСПР, енглеска влада је само једанпут покушала учврстити своје везе са Црном Гором. У мају 1898. енглеска краљица топло је примила књаза Николу у Лондону. По мишљењу руског министра резидента Губастова на Цетињу, књаз је из ове посјете направио „сувише смио закључак“. Почело се причати о могућности женидбе престолонаследника Данила са унуком краљице Викторије. Министар резидент Кенеди постао је близак књазу Николи који је брижљиво скривао од руске мисије садржаје многобројних расправа са енглеским послаником. Но, информациона служба Русије у Црној Гори била је добро организована и убрзо је Губастов не без сарказма саопштавао Петербургу: „Књаз Никола је одлучио да помоћу Кенедија поправи финансијско стање Црне Горе организовањем компаније за изградњу луке у заливу Валденоћ; са њим се савјетовао и поводом женидбе принца Данила. На крају, књазу је пала на памет чудна мисао, да постави турској влади захтјев преко енглеског амбасадора у Цариграду,

о надокнади трошкова издржавања црногорске војске у појачаном саставу на албанској граници у беранском округу за вријеме немира. Ниједна од ових књажевих жеља није наишла на одбијање од мог енглеског колеге...“ Књазу Николи није пошло за руком да оствари ове идеје. Није могао чак ни зајам добити у Лондону; банкари су га одбили образлажући „да тако ситне суме као четири, пет милиона они не дају у задужење“ (фасц. 3321, 1898 лист 9 полеђина).

Иначе, спољна политика Енглеске традиционално се сводила на начело: „Вадити коштане из ватре туђим рукама“, па сходно томе енглеска влада није имала намјеру рјешавати црногорске проблеме.

Почетком XX вијека Русија и Енглеска постепено су постајале савезнице у оквиру једног спољнополитичког блока. Можда због тога у Полит-архиву нијесмо пронашли изворе који би свједочили о узнемирености Русије због било каквих корака Енглеске у Кнежевини.

Потпуно другачије реаговала је руска дипломатија на дјелатност у Црној Гори двије друге европске државе — Аустро-Угарске и Италије.

Контакти Аустро-Угарске и Црне Горе заузимају једно од најважнијих мјеста у документима Полит-архива АСПР. Анализа докумената дозвољава тврдњу да је руски став био двојак у процјени аустроугарско-црногорских односа.

С једне стране последице Берлинског конгреса Русија је сматрала најопаснијим непријатељем Словена Балканског полуострва не Турску већ Аустро-Угарску. Министарство спољних послова Русије почетком 80-тих година било је мишљења да „је зближавање Црне Горе и Турске корисно у смислу одупирања роварењу Аустрије међу католичким становништвом Албаније“ (фасц. 3318, лист 9).

Царска Русија увиђела је да аустриска експанзија у словенским земљама представља озбиљну пријетњу миру и равнотежи на Балкану. Русија није имала снаге да још једном веже за Балкан војне потенцијале, због чега је настојала свим силама онемогућити појаву ратних жаришта на граници између словенских земаља и Аустро-Угарске, сматрајући да такви сукоби дају монархији Хабзбурга повода за њен нови територијални продор на просторе словенских народа. Сматрамо да је у овом питању руска дипломатија била дубоко у праву.

Из материјала Архива видљиво је да руска влада у дужем временском периоду инсистира да књаз Никола чува неутралност у сукобима између Аустро-Угарске и Босне и Херцеговине, у моментима нарушених односа Аустро-Угарске и Србије итд. Навешћемо један примјер: министар резидент Шћеглов је у саопштењу Петербургу 1904. изнио своје разговоре са књазом Николом. Књаз се жалио „да са свих страна до њега долазе извјештаји о припремама Аустрије на активну политику на Бал-

кану, и гласови о крвавим побунама које се спремају за наредно прољеће у сусједству“. Међутим, „Русија му није одређено рекла да ли он треба да се припрема за рат или сједи мирно“ (фасц. 3334 лист 165). По повратку из Петербурга Шћеглов је одговорио да је опуномоћен предати књазу Николи лични став цара Николе II који је гласио: „Црна Гора поступа правилно не мијешајући се у буне на Балканском полуострву“. Но, Шћеглов је књазу Николи саопштио и то да се на путу кроз Беч сусрео са руским послаником у Аустро-Угарској који је био убијен да Аустро-Угарска ништа неће предузимати чиме би нарушила *status quo* на Балкану“ уколико не буде принуђена на то због роварења Срба, Црногораца и Бугара у окупираним провинцијама или у Старој Србији“ (фасц. 334 лист 167 полеђина).

Тако утврђену политику немијешања Русија је проводила у вријеме Анексионе кризе 1908. године. То је изазвало озлојеђеност књаза Николе који је, по ријечима престолонаследника Данила, сматрао да је Русија „оставила Црну Гору саму у тешком времену и само што није лишила књажевство самоодбране задржавајући наредну испоруку оружја“ (фасц. 3325, 1909 лист 13).

С друге стране, влада царске Русије са великим подозрењем, понекад чак и непријатељством, дочекивала је сваки позитиван контакт Црне Горе и Аустро-Угарске. Почетком 1908. године књажевска влада водила је преговоре са Аустро-Угарском о могућности изградње жељезнице Спица — Скутари. Тим поводом министар иностраних послова Русије дао је министру резиденту на Цетињу инструкције којима се јасно види да се Русија према тим преговорима може односити само негативно због тога што би стварање таквих пројеката доприносило потчињавању Црне Горе Аустро-Угарској... „Благоизволите објаснити ово књазу, указујући при томе да је на његово величанство цара оставио веома непријатан утисак, извјештај о преговорима са Аустро-Угарском, без претходне размјене мишљења са руском владом“). Фасц. 3324 1908 лист 1).

Руска дипломатија 1909. била је забринута постављањем бившег војног опуномоћеника у Цариграду генерала Гислоа за аустроугарског посланика на Цетињу. Руски дипломата Штејн у извјештају министарству спољних послова окарактерисао је Гисла као варалицу и шпијуна. Штејн је сматрао да ово именовање потврђује појачани интерес Аустро-Угарске према војним снагама Црне Горе, подвукавши да Гисло показује повећан интерес за руску војну помоћ Црној Гори. Штејн је био мишљења „да ће Црногорци поступити разборито, увиђајући у том кораку Монархије израз посебног интереса према црногорским пословима, у основи ратним, и спремајући се да постави обавјештајну дјелатност аустроугарског агента у уже оквире“ (Фасц. 3325, мај 1909. лист 73 — 73 полеђина; лист 74.). Негативно је била примљена и вијест 1910. да аустријски цар спрема да именује краља

Николу за шефа једног од аустроугарских пукова.¹ Министар иностраних послова Русије сматрао је да то може изазвати „не толико незадовољства у самој Црној Гори него ће вјероватно бити негативно оцијењено од стране других словенских народа у Аустро-Угарској“. (Фасц. 3328 лист 3.). На крају, у принципу подржавајући увлачење страног капитала у Црну Гору, Министарство спољних послова Русије упорно је подвлачило да су „италијански предузимачи много погоднији од аустријских“ (фас. 3319, 1908 лист 53.).

Полазећи од свега наведеног можемо рећи да материјали Полит-архива свједоче о тежњама руске дипломатије да свим снагама омета развитак било каквих веза Црне Горе и Аустро-Угарске сматрајући Хабзбуршку Монархију својим главним непријатељем на Балкану.

У току 1912. Министарство иностраних послова дошло је до закључка да су у питању експанзионистичке намјере Аустро-Угарске према Црној Гори са јако израженим тежњама да словенске државе на Балканском полуострву привуку на страну Тројног савеза. Са ове тачке гледишта оцјењивале су се у документима МИД-а, посјете бугарског цара Фердинанда Бечу 1910. и Берлину 1912, као и посјета краља Николе Бечу 1912. Отуда је схватљиво зашто је отпор Русије према тим тежњама изразит, чиме се, по нашем мишљењу, објашњава и особито срдачан пријем краља Николе на руском двору 1912.

Документи из Полит-архива дају могућност потпунијег освјетљавања црногорско-италијанских односа крајем XIX и почетком XX вијека.

Интересантно је да се у извјештају руског министра резидента, који се односио на анализу међународног положаја Црне Горе, не помиње Италија. Можемо претпоставити да са гледишта руске дипломатије Црна Гора није имала значајнијих веза са тек уједињеном краљевином Италијом. Но, већ 1906. год. сусрећемо у материјалима МИД-а мишљење генерал-лајтнанта руског генералног штаба Палицина о наводном војном утицају Италије у Књажевини (фас. 3334, 1.256).

Истовремено руски министар — резидент извјештавао је у Петербургу да књаз Никола врло брижљиво скрива од Руске мисије све контакте са италијанском владом.² Сам краљ Нико-

¹ Ипак, 1912. год, у вријеме званичне посјете краља Николе Бечу, гдје је „његово величанство било дочекано не само свечано већ и срдачно... црногорски краљ био је именован шефом 55. аустријског пука који је био распоређен у Источној Галицији“ (фас. 3328, 1912, 1.10 пол.).

Чињеница да је одређен за шефа у близини руске границе вјерно освјетљава дио дипломатске активности Аустро-Угарске и мјеста у њој Црне Горе.

² Максимов је саопштавао да је краљ Никола скривао чак и италијански поклон црногорској влади од 50 топова и фишеклија (фас. 3334, 1. 275).

ла да би разбио сумњу клео се Максимову (министар-резидент) „да ће он по наредби руског цара сјутра већ објавити рат Италији“ (исто, 1.261).

Међутим, већ током 1908. год. у Министарству спољних послова дошло се до закључка да је приближавање Италије и Црне Горе већ свршен чин. Руска влада односила се лојално према том зближавању, сматрајући да Италија, „како показује вјековно историјско искуство, не посједује способности да асимилира и обезличи Словене, и у том смислу не представља опасност за самобитност Црне Горе. Приближавање посљедње са Италијом, која ступа сада у период значајног индустријског, трговачког и финансијског напретка, може бити за Црну Гору само корисно. Упоредо са економским интересима Црне Горе такво приближавање одговарало би и политичким интересима“ (фас. 3324, 1908, 1.29 по.).

По нашем мишљењу важно је подвући да би такво зближавање одговарало не само политичким односима Црне Горе но и политичким односима Русије, која је у томе видјела могућност изазивања сукоба између Италије и Аустро-Угарске (савезнице по Тројном договору).

Догађаји су се касније развијали на овај начин. О томе свједочи опис 50-ог јубилеја књаза Николе који се сачувао у Полит-архиву. Руски министар резидент Н. Деченко је описивао крајње непријатељски однос аустројског посланика Гисла према грофу Д. Орестису, команданту италијанске ескадре, која је присуствовала свечаности. Деченко пише: „Потребно је примјетити како ни Аустрија ни Италија немају симпатија овдје. Но, разлика се састоји у томе што се према првима Црногорци односе са отвореном мржњом и страхом од њихове моћи, док на друге гледају са приближно снисходљивим презиром и у њима, прије свега, виде експлоататоре Књажевине и њених природних богатстава (фас. 3326, 1910, 1. 33, полеђина).

Руски министар-резидент сматрао је да се такав однос становништва Црне Горе формирао током неколико година, „када су талијански предузимачи добили од књаза Николе многобројне концесије и почели пљачкашко коришћење природних богатстава Књажевине, не гнушајући се никаквих средстава у својим тежњама ка брзом богаћењу. Италијани су пошли сувише далеко, њихови инжењери и техничари стекли су незавидну репутацију“ (исто).

Анализа документације показује да је руска влада, иако критична према резултатима италијанских предузимача у Црној Гори, ипак давала предност италијанском продирању, насупрот аустроугарском, од два зла бирајући мање.

У цјелини документи МИД-а показују веома видљиво како су се у малој Црној Гори испољавале противурјечности великих европских држава, подијељених у два непријатељска блока.

Наравно, руска дипломатија није могла а да не види како је краљ Никола вјешто користио те противурјечности за своје интересе.

У једном од извјештаја из 1906. отправник послова Штејн⁸ обратио је пажњу руском двору на парадоксалну ситуацију у Црној Гори. За 30 година мирног живота Црна Гора не само да није ријешила унутрашње битне проблеме већ је очигледно назадовала и у сфери привредног живота. Биједа је принуђавала становништво на економску емиграцију према иностранству. Но, „заједно са тим, поражава положај који је Црна Гора заузела у својим спољашњим односима“, саопштавао је Штејн. „У Црној Гори своја представништва отвориле су Француска, Њемачка, Америка, Енглеска, које у њој нијесу имале никаквих комерцијалних или других интереса. Додворавајући се наизмјенично Аустро-Угарској, Турској, Италији, црногорска влада непрестано је тежила уграбити било шта од једне или друге“. (фас. 3334, 1906. 1. 265 по.).

Мада је извјештај Штејна састављен у реском тону, не може бити сумње да аутор није потпуно схватио спољнополитички положај Црне Горе крајем XIX вијека.

Закључујући можемо рећи да материјали Полит-архива АСПР-а пружају научницима могућност детаљног истраживања односа Црне Горе са великим европским државама крајем XIX и поч. XX вијека, динамике тих односа, последица које су ти односи имали за Црну Гору као и друге европске државе.

Главни закључак који произилази из анализе документације Полит-архива своди се на то да је Црна Гора успјела очувати своју активну улогу у европској политици, мада се она битно промијенила поч. XX вијека. Лик земље јунака која се бори против османске владавине остао је у прошлости. Црна Гора у очима два европска политичка блока остала је као потенцијални савезник или противник.

Почетком XX вијека рјешавало се питање на чијој ће страни бити словенске државе, па тиме и Црна Гора. Земље Антанте очигледно су однијеле превагу. Материјали Полит-архива не дају нам основа да говоримо о постојању озбиљних противурјечности у Црној Гори између Енглеске, Француске и Русије, што не можемо рећи за Тројни савез. Аустроугарска и Италија трајно су се сукобљавале у Црној Гори (томе је много допринијела

⁸ Интересантно је да је Штејн оцјењивао неке кораке црногорске владе као изазивачке, нпр.: „У односима према Турској када се ради о старој Србији, Црна Гора дозвољава себи најтубље нарушавање својих добросусједских односа, организујући сама напад на тамо постављену турку војску или подстичући мјесно становништво“.

Руска мисија на Цетињу). Ти сукоби угрожавали су цјелину Тројног савеза. Краљ Никола исправно је оцијенио ситуацију, старајући се максимално да извуче неку корист из тих дипломатских игара, што је, на жалост, имало за резултат више учвршћивање његовог личног положаја него друштвеног и економског положаја Црне Горе.

На крају поновићемо да материјали Полит-архива АСПР представљају један од богатијих извора за изучавање историје Црне Горе.

Саопштењем смо покушали презентирати документа која обрађују и освјетљавају међународни положај Црне Горе на крају XIX и почетком XX в. При одговарајућем истраживачком поступку научник је у могућности изучавати и друге стране живота Црне Горе у разним периодима. Веома је битно за истраживача да ова документа компарира са грађом других архива, при чему треба имати на уму да су на формирање односа руске владе према Црној Гори имали утицаја не само дипломатија већ и друге политичке и економске институције Русије.

Варвара Хлебникова

ИСТОЧНИКИ О ЧЕРНОГОРИИ В АРХИВЕ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ РОССИИ (1878 — 1912 Г.)

Р Е З Ю М Е

В Архиве внешней политики России в Москве хранится большое количество документов по истории Черногории конца XIX и начала XX вв. По своему содержанию эти документы очень разнообразны, касаются всех сегментов общественной жизни. Здесь хранятся документы Министерства иностранных дел России, Военного министерства, Министерства просвещения, Святейшего Синода, Государственного финансового департамента и т. д. Все эти институции занимались отдельны видом общественной жизни Черногории. На основании этих документов мы можем проследить политическую, культурную, экономическую жизнь Черногории в указанном периоде.

Особое место занимает фонд Политархива В документах хранящихся в нем между прочими имеются и такие (акты), которые объясняют роль Черногории на Балканах и в Европе, а также и позицию России в событиях, связанных с политической деятельностью России конца XIX и начала XX вв.

